

IRAK TÜRKMEN EDEBİYATINDA ŞİİR TARİHİNE BİR BAKIŞ

Prof. Dr. Siham ZENGİ¹

En eski çağlardan beri Irak'ta yerleşik olan Türkmenlerin kendilerine özgü bir dil ve edebiyatları vardır. Bu dil ve edebiyatın temeli büyük ölçüde Oğuzlara bağlanır. Tarih boyunca, MS 674 civarında Irak'a yerleşen Oğuzlar, çoğunlukla Orta Asya ve Azerbaycan'dan Irak topraklarına göç etmişlerdir. Bu göçler, uzun yıllar süren ardışık dalgalar halinde gerçekleşmiştir.

Yanlarında getirdikleri edebiyat Türk edebiyatı çerçevesi içindeydi. Ancak Irak'a yerleştiklerinde kültürlerini, dillerini ve sözlü edebiyatlarını unutmadılar ve zamanla Irak kültürüyle kaynaşmıştı (Hürmüzlü, 2013: 17).

14. yüzyıl civarında Irak Türkmenlerinin dalgalar halinde göç etmeye başlamasıyla, büyük şairimiz İmadeddin Nesimi el-Bağdadi yazılı edebiyatımızda ortaya çıkmıştı. Nesimi, şiirlerini Azerbaycan Türkçesinden az farklı Irak Türkmen Türkçesiyle yazmıştır. Bu durum uzun bir zaman Nesimi'nin ölümünden sonra da devam etmiştir.

Osmanlılar, 1534'te Bağdat ve güney Irak'ı fethederek bölgeyi egemenliği altına almıştır. Irak'a Türk göçü Osmanlı dönemi boyunca devam etmiştir. Bu dönemde Osmanlı yönetiminde Irak Türkmen dili iki kola ayrılmıştır. Azerbaycanca ortak dil olarak kalırken edebi dilimiz Osmanlı etkisi altında kalmıştı. Osmanlı döneminde Bağdat'ta yaşayan ve yaratıcılığını sürdüren büyük şairimiz Muhammet Fuzuli o dönemin klasik şairlerinden ve klasik Türk edebiyatının en önemli şairlerinden biridir. Eserlerinin çoğu, özellikle "Türkçe Divanı" ve "Leylâ vü Mecnûn" Mesnevisi, klasik şiirin en güzel örnekleri arasında kabul edilmiştir.

Nesimi ve Fuzuli'nin yanı sıra pek çok şairimiz de yaygın şöhrete kavuşmuştur. Bunların arasında, Gülşeni Şuara tezkiresiyle şöhret kazanan 16. yüzyıl Divan şairi ve lirik şair Ahdî-i Bağdadi de vardı.

Ahdî'nin babası Şemsi ve akrabalarından Rendi, şiirlerini bizim dilimizde yazmışlardır. Lirik ve duygusal şiirleriyle ünlü Fazlı, babası Fuzuli gibi şiirlerini üç dilde yazmıştır. Esiri mahlasıyla şiirlerini yazan, önde gelen Türkmen şairlerimizden Hazani, o dönemin en ünlü şairleri arasındaydı. Leyla ve Mecnun hakkında muhteşem bir destan yazan şair Zamîri de vardı. Bağdat ve çevresinde yetişen İlmi, Zaidi, Cevheri, Hakiki ve Hadimi gibi Irak Türkmen şairlerinden de bahsetmek gerekir.

Ruhi, 16. yüzyılda Bağdat'ta doğup Şam'da vefat etmiştir. "Terkib Bend" adlı eseriyle tanınan bir şair ve Divan şiirinin ustalarından biridir.

Kavsi, 16. yüzyılın sonlarında Bağdat'ta yaşamış, Fuzuli'nin etkisinde kalarak yazdığı şiirlerinin mısralarıyla ünlü bir Türkmen şair ve hattattır.

18. yüzyılda Kerkük'te doğup yaşayan Nevres-i Kadim, 19. yüzyılda Safi Abdullah, 20. yüzyılda Kabil, Mehri, Esat, Hıdır Lütfi, Hicri Dede, Reşit Akif, Mehmet Sadık, Celal Rıza Efendi gibi isimler Irak Türkmen edebiyatımızda şiir yazan büyük şairlerdir (Benderoğlu, 1989:11-12).

Fuzuli'den sonra gelen birçok Iraklı Türkmen şairimiz Divanî üslubundan etkilenmiş ve bu eğilim uzun yıllar devam etmiştir. 20. yüzyılda Divanî şairlerimiz eski yazı üslubundan uzaklaşarak modernliği benimsemişlerdir. Çoğu klasik Arap veznini kullanırken, bazıları klasik ve hece veznini birleştirmiştir. Esat Naib, Ali Marufoğlu, Osman Mazlum gibi şairler buna örnektir. Dahası, Esat Naib daha sonra Divanî şiiri terk ederek hece veznini benimsemiştir.

¹ Prof.Dr. Bağdat Üniversitesi, Öğretim Üyesi. sihamzengi@yahoo.com

20. yüzyılda aşk şiirleri, sevgi şiirleri, ağıtlar ve tutku ifadelerini kapsayan klasik şiirin önemli bir bölümünü oluşturunuyordu. Bazı şairler şiirlerinde toplumsal, politik, insani, medeni ve ulusal konuları ele alırken, diğerleri din, doğa ve alkol gibi temaları ele almıştı. Divan şiirinde hüner göstermek için üçüzlü Türkçe, Arapça ve Farsça bir dili edebiyatta yaygınlaştırmıştır.

Aruz vezninin ortaya çıkışından önce, hece vezni, 11. yüzyıla kadar Irak Türkmen şiirinde kullanılan vezninin bir parçasıydı. Azur vezninin yaygınlaştığı dönemde ise hece vezni halk şiirimizde, özellikle tekke şiirlerinde, horyatlarda ve bazı şairlerin eserlerinde ustalıkla kullanılmıştır.

Irak Türkmen Edebiyatında çağdaş hece şiirimizi iki kuşağın yaratıcılığıyla gösterebiliriz:

1. Reşit Ali Dakuklu, İzettin Abdi, Hasan Görem, Ali Marufoğlu gibi adları gösterebiliriz.
2. Salah Nevres, Abdullatif Benderoğlu, Seyfettin Bir Avcı, Mustafa Zıya, Rıza Çolakoğlu, Hüsam Hasret gibi adları örnek olarak sıralırız.

Çağdaş Irak Türkmen şiiri döneminde görkemli bir yer tutan serbest şiirdir. Irak Türkmen edebiyatında serbest şiirin ilk ürünü 1950 yılının başlarında görülmüştür. Bu tür şiir serbest olduğu halde heceyle yazan şairlerimiz de vardır (Benderoğlu, 1989:15).

Irak Türkmen edebiyatında yeni bir şiir anlayışı olan serbest şiir, başlangıçta çok sert itirazlarla karşı karşıya kalmış, uzun yıllar süren tartışmalara neden olmuştur. Yeni sayılan bu tür şiir, bir kaç süreçten geçmiştir. Osmanlı döneminde çıkarılan Havadis gazetesinde ilk örneği "Serbest Nazım" sınıflandırılması altında "Hayat" adlı şiir Aziz Sami tarafından yayımlanmıştır (Kazancı, 2025: 7).

Halk şiiri ise, bilindiği gibi edebiyatımızda yüz yıllar boyunca tüm güçlülüğüyle sürüp giden ve halk tarafından beğenilen bir tür şiirdir. Bunun ilk örnekleri sazlarla söylenen Türkülerdir. Bu türkülerde sevgi, doğa, güzellik, ilahi aşk, özlem, acı ve sevinç gibi konular işlenmiştir.

Türkülerle birlikte mani ve horyatlarımız halk şiirimizin bir kolu sayılır. 19. yüzyıldan başlayarak halk şiirimiz canlayarak ortaya çıkmış, 20. yüzyılın ortalarında gelişme noktasına ulaşarak görkemli şairler görülmüştür. Bu şairlerden Mustafa Gökkyaya, Nasih Bazırgan, Reşit Ali Dakuklu ve Felek Oğlu'nun şiirleri göze çarpmıştır. Yanı sıra Hüseyin Ali Mubarek, Sabır Demirci, Ferman Hamit Tuzlu, Şemsettin Türkmenoğlu, Mehmet Mehdi Bayat gibi şairler de görülmüştür.

Çağdaş Irak Türkmen Edebiyatında halk şiirimiz yerel lehçeyle yazılır ve temaları anlatı şiirleri etrafında döner. Bazı şairler, halk arasında yaygın olan zararlı gelenek ve inançları eleştirmek ve şiirlerinde toplumsal ilerlemeyi teşvik etmek için atasözleri kullanır. Temaları arasında dil, din, vatan, insanlar, doğa, özlem, acı, aşk, neşe ve toplumsal ve politik konular yer alır.

Yazımı birkaç cümleyle bitiriyorum. Irak Türkmen şairlerimiz şiir alanındaki gelişme ve ilerlemeden geri kalmamış, aksine yaratıcılıklarını her türlü alanda sergilemeye çalışmışlardır. Bu alanda yeni şiirin yayılması gençlerimiz tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Zamanlarının temalarından kopuk kalmamış, varlıklarını, kimliklerini, dillerini ve kültürlerini şiir aracılığıyla korumuş, nesilden nesile aktarmışlardır. Hatta kendilerini şiir aracılığıyla ifade etmeyi seçmişlerdir. Dolayısıyla şiirin, Irak Türkmen edebiyatında en yaygın tür olduğu söylenebilir.

Bütün şiir ölçüleriyle şiir yazmışlar, aruz, hece ve serbest nazım gibi bütün ölçüleri yan yana kullanıp birbiriyle bağlantılı hale getirmeye çalışmışlardır.

Bu dönemde şiir sanatına katkıda bulunanların isimlerini sıralayarak yazımı sonlandırıyorum. Serbest nazım alanında Nesrin Erbil, Prof. Dr. Çoban Hıdır Uluhan, Mustafa Ziyai, Prof. Dr. Mehmet Ömer Kazancı, Kemal Bayatlı, Salah Nevres, Ali Çolakoğlu, Diyar Erbil; Hece şiirinde Telaferli Havdioğlu; Aruz şiirinde İdris Kasap Behcet, Sabah Tuzlu; Halk şiirinde Rıza Çolakoğlu, Ali Yağmuroğlu, Hazım Şükür Dakuklu, Adnan Assafoğlu gibi isimler yer alır. Cumhuriyet dönemi de Irak Türkmen edebiyatında özel bir yere sahip olan horyat yazarları arasında yer alır.

Kaynakça

- BAYAT, Fazıl Mehdi (1984). *Irak'ta Türkmen Edebiyatı Tarihi (1958-1968)*, Türkmen Kardeşlik Ocağı Yayınları, El-Ümme Basımevi, Bağdat.
- BENDEROĞLU, Abdülatif (1989). *Irak Türkmen Edebiyatı Tarihine Bir Bakış*. 1. Cilt. Kültür ve Tanıtma Bakanlığı, Türkmen Kültür Müdürlüğü, Bağdat.
- HÜRMEZLÜ, Habib (2013). *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*. 2. Baskı. Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı, Kerkük.
- KAZANCI, Mehmet Ömer, (2023). "Çağdaş Irak Türkmen Şiir", *Hece, Aylık Edebiyat Dergisi*, Yıl: 27, Sayı: 324, Aralık, Türkiye, s.43-76.
-, (2025). "Irak Türkmen Edebiyatında Serbest Şiir", *Türktoyu, Türk Dünyası Edebiyatı Dergisi*, Sayı: 27, Ocak, Türkiye, s.6-9.